

ՄԱՐԻԱՄ ՇՈՒԻՆՅԱՆ

ԻՆՏՐԱՅԻ «ՆՈՃԱՍՏԱՆ» ՍՈՆԵՏԱՇԱՐԸ

Հարցերը, որոնք շոշափված են Ինտրայի «Նոճաստան» բանաստեղծական ժողովածուում, նորություն չեն: Այդ հարցերին հեղինակն անդրադարձել էր «Ներաշխարհում»: Սակայն բանաստեղծությունների այս փոքրիկ ժողովածուում, որը ներքին թեմատիկ-գաղափարական կապով «Ներաշխարհի» շարունակությունն է, «Ներաշխարհի» գլխավոր հերոսը՝ ներքին ես-ը, հետաքրքիր հոգեբանական զարգացում է ապրում:

Ի հակադրություն «Ներաշխարհի» ես-ի, որն աշխարհն ընկալում է պատանեկան խանդավառությամբ և հույսերով, «Նոճաստան»-ում ես-ը փորձառու է՝ հասած թեքելանական «տրտում գիտությամբ»՝ հոգևոր հասունացման մի բարձունքի, որից միայն վար են մայում և ծիծաղում աշխարհ-բեմի և դերասանների վրա, որոնցից մեկն էլ սեփական անձն է, սակայն Ինտրայի «Նոճաստանի» քնարական հերոսը՝ ներքին ես-ը, այնքան փորձառու է, իմաստուն, որ միջշեական «զվարթ գիտությամբ»¹ անգամ չի կարող ծիծաղել վար մայողի հոգեբանությամբ: Նա իր հոգում չի կարողանում հաղթահարել կյանքի ցավը. մրա հոգու խորխորատներում տևական պատերազմ է:

«Նոճաստան» (նոճին իբրև Աիդի սրբազան ծառ և վերանցականի, տրանսցենդենտալի խորհրդանիշ²) վերնագրված փիլիսոփայական այս սոնետաշարի քնարական հերոսը (ի հակադրություն «Ներաշխարհի» ես-ի) հոգևոր, ինտելեկտուալ, բարոյական հասունացման մի նոր որակ է ձեռք բերել: «Ներաշխարհում» առաջ քաշված բարոյական կատարելության հարցը, որ սկսվում է անձի ես-ից և ծավալվում մինչև համայնական, համագո ես-ը, «Նոճաստան»-ում վերանում, վերածվում է ես-ի՝ ինքնակատարելության հասնելու ուղու քննության, որին հասնելով միայն մարդը կարող է միտել հոգու խաղաղության՝ Հավերժում լուծվելով: Եթե «Ներաշխարհը» ներթափանցված է անսահման լավատեսությամբ, մույնը չի կարելի ասել «Նոճաստանի» մասին: Թվում է, թե լավատեսության հականիշն այս պարագայում ևս պետք է լինի հոռետեսությունը: Սակայն «Նոճաստանի» քնարական հերոսը հոռետես չէ, նա ռեալիստ է՝ իրականությունը շատ սթափ և խոր տեսնող, ընկալող, վերլուծող, այնքան խոր, որ այդ ճանաչումը վերածվում է տեսանողության: Ինտրայի քնարական հերոսը, որ աներկբա բանաստեղծի ես-ն է, իր էկզիստենցիալ՝ գլոբալ, տարածական մտակառուցվածքով է զննում աշխարհը³:

Ծարքում շոշափված հարցերի սուկ թվարկումն իսկ կարող է պատկերացում տալ քնարական հերոսի՝ իրական, օբյեկտիվ, էկզիստենցիալ աշխարհընկալման մասին: Նա

¹ Տե՛ս Ницше Ф., Веселая наука (в книге “Утренняя заря. Переоценка всего ценного. Веселая наука”, Минск, 2003).

² Տե՛ս Пифагор, Золотой канон. Фигуры эзотерики. М., 2004, стр. 275.

³ Տե՛ս Maslow A., Motivation and Personality. New York, Harper, 1970;

<http://www.atheism.about.com/library/glossary/general/bldef-maslowabraham.htm>;

<http://www.who2.com/abrahammaslow.html>

բզկտվում է ներքին երկվությունից, երկփեղկումից. այդ ինքնաձադկման խորքում, այդ ներքին կոնֆլիկտի խորքում ծանր շնչառությամբ, մոայլ հեքով նստած է *մահվան գիտակցությունը*: Ի հակադրություն մահվան՝ որոնվում է կյանքի իմաստը, որը հանգեցվում է, կրոնական իմաստով, անմահության, հարության երազանքի: Կյանք-մահ-հավերժություն,- փիլիսոփայական այս տիրույթում են քննվում հարցերը, և քնարական հերոսը փիլիսոփայական կամ որևէ այլ մխիթարիչ պատասխան չի փնտրում. նա զարթնած է, նա հոգևոր հասունացման այն «բարձր լեռների» կատարին է, որին հասնելով՝ լցվում են «տրտում գիտությամբ» և բարձր քրքիջով՝ սեփական անձի և աշխարհի վրա: Քնարական հերոսը մահվան ելակետից մոայլ խորհրդածում է իմացության պատճառած ցավի շուրջ, ավելի շուտ՝ թղթին է հանձնում իր տառապանքը, ցավը, ինքնապատերազմը, որ բխում է աշխարհին իջած «մոայլամած ճշմարտութենե մը»⁴: Եվ քանի որ կա մահը, մարդկային կյանքի իմաստը բանաձևվում է որպես ինքնաճանաչման, ինքնակառուցման, ինքնարարման ուղի:

Քնարական հերոսի սիրտը կեղեքվում է մարդու անցողիկության ցավից, և ինքնագիտակցող անհատը երազում է հարություն, անմահության հույս: Սակայն «Նոճաստանի» ես-ը՝ որպես բնութենապաշտ, սթափ գիտակցում է, որ դա միայն երազանք-անուրջ է, իսկ իրականությունն այն է, որ մարդը կորչում է հողում, իսկ հոգին՝ լուծվում անսահմանության, անվախճանի մեջ: «Ներաշխարհում» աշխարհի հետ բացված վեճն այս բանաստեղծական ժողովածուում ստանում է նոր որակ. եթե «Ներաշխարհն» անսահման սիրո փառաբանություն է, այստեղ հասուն անհատը՝ իրական կյանքն ապրածը, ում երազանքները, անուրջները շրջվել են իրականության ցավից, սարսափով խորհում է, թե տիեզերական այն այգը, լուսաբացը՝ Քրիստոսով հարության առավոտը, որին բաղձում է հեզ հոգին, եթե սին է ու դատարկ, ինչպես նյութական կյանքում՝ անուրջները, ուրեմն՝

Հա՛վ է փշոց հետ գլխիկոր չքանալ այժմեն:

(«Աշնան երգ», էջ 214)

«Աշնան երգ» վերնագրված այս բանաստեղծությունն իր բնակարային գույներով տերյանական «Գիշեր և հուշեր»-ին հոգեհարազատ մի ապրում է: Զարթնած, իրականությունն իր գույներով ընկալողի համար հոգու աշուն է կամ հոգու գիշեր:

Փիլիսոփայական սոցետների «Նոճաստան» ժողովածուն բացվում է «Վերադարձ» բանաստեղծությամբ, որում նոճիներին վերադառնալն ստանում է խորհրդանշական բնույթ. նոճիները «Ներաշխարհի» նույն նոճիներն են, որոնք խորհրդանշում էին երկիր → երկինք, մարդ → անսահմանություն, երկրային կյանք → հավերժություն, ներքին ես → վերանցական, համագո ես փոխանցումը: Նոճիները դառնում են հավերժության խորհրդանիշ («Հավերժություն», «Դարվեր»), որ միտում են դեպի տիեզերական եթեր, դեպի Անվախճանը: Անսահմանին ձուլվելու, անէանալու ուղիով այդ սլացքը ենթադրում է հանգում հոգու խա-

⁴ Չրաբյան Տ., Երկեր, Ե., 1981 թ., էջ 60 («Ներաշխարհ»): Այս գրքից հաջորդ մեջբերումների (կապարված են «Նոճաստան» շարքից) էջերը կտրվեն փեղում:

դադության («Պայծառ օր», «Հովին մեջ», «Պաշտամունք»): Այս երգերում ուրախություն, լույսի ծփանք չկա: Տիեզերական հավերժությունը կարծես անտարբեր է մարդու լինել-չլինելու խնդրի հանդեպ: Մի շարք երգերում մահվան ցավը, սարսափը, անսփոփ թանձր թախիծը մութ դող են փոխանցում ընթերցողի հոգում («Նվագի ձայն», «Իդձ»), ինչպես Ե. Տեմիրճիպաշյանի «Անգղը». նոճիների անտառակից լսվող անուշ մեղեդին թունավորվում է ագռավների՝ մահը խորհրդանշող կոհնչով:

Գերաշխարհի տեսիլներով լի, հավիտյան հավատարիմ վեհ անուրջին՝ գիշերային աղ-ջամուղջում նոճիները լուռ երազ են հառաչում Անհունի մեջ: Բայց ողբագին վայում է մի բուռ, որը խորհրդանշում է իմացության վայումը մարդկային հոգում. «խավարակյաց մտա-ծություն մը սրաչվի» բուռի պես միապաղաղ վայում է մարդու ներսում («Բուն»): Արթնացած միտքը շարունակ տանջվում է «վաղանցության իր ցավովն» («Իդձ»): Մեռած հույսերի գե-րեզմանոցից նոճիների պես դեպի Անանցը հառնած «եսը լքուն» նման է բացվող այգի ֆո-նի վրա ավելի «պիշ ու մոայլ» դարձող նոճիների, քանի որ երազներից լքված ես-ին ո՛չ Նիրվանան կփրկի, ո՛չ էլ որևէ երկնային Հայր («Նոճերուն պես»):

Քնարական հերոսի հոգին չի հագնում «անանց իրերեն»՝ գեղեցիկից, այնինչ՝ շուրջը միայն անցողիկություն է, քայքայում: Նոճիները հավերժ սլացք են դեպի Անդենականը: Ցնորք է ամեն բան, ինքնախաբեկանք: Մարդը մահացու է.

... որս մ՝ ես դուն անսրխա՛լ ջնջման:

(«Ցնորք», էջ 226)

Մարդու մահկանացությունը պարտադրում է հավերժական կյանքի երազանքի, սա-կայն երկնանվեր ընտրյալների շարքն այնքան էլ ստվար չէ: Եթե նոճիներն անդրհայաց, այսրատյաց, գերերկրյա հոգիներ են, որոնք միտում են «մայր խավարին լուսաղբյուր»՝ աստվածային տիեզերական Օրենքների վիհը, կույր սխալների կալանավոր մարդը խար-խափում է կասկածանքներում («Ցավ»): Լուծվելով նոճիների հզոր սոսափյունի մեջ՝ քնա-րական հերոսը փորձում է փախչել ինքն իրենից («Օրոր»), ճշմարտության իմացությունից, անհուսությունից: Սարսափելի եզրահանգում. չկա վերերկրային կյանք, ոեալ է միայն գե-ղեցիկը, որն, իբրև պատրանք-երազանք, փոխարինում է ճշմարտության գիտակցման տառապանքին:

Արվեստը սիմվոլներում փակված ծանր ճշմարտության վեհացումն է, խաբեկանք և ինքնօրորում («Մահիկը»): Եթե «Ներաշխարհում» ես-ը մարդու անցողիկության, մահվան գիտակցության տառապանքից մղվում էր դեպի իրական կյանքի հեթանոսականություն՝ եթերային սիրո խորհրդանիշ Իոենան, ինչպես Ծանթի «Հին աստվածներ»-ում՝ Արեղան, որը գերադասեց կյանքի ծովը՝ իր մոայլով և սիրո լույսով, ապա «Նոճաստանի» քնարա-կան հերոսը, որը հոգեբանորեն ավելի հասուն է և ձևավորված անհատականություն, հի-շեցնում է Վանահորը՝ իր «լեռան» բարձունքից վար նայող: Եվ նա ևս Վանահոր պես կա-րող է մարդկությանը կոչ անել՝ գտնել ինքն իրեն, գիտակցել սեփական գոյության իմաս-տը՝ ասելով. «Մինչև հոս կարելի է մարդը բերել, բայց հոսկե անդին մարդ ի՛նքը պիտի եր-

թա»⁵:

Ըշմարտության որոնման ուղին իմաստունին հասցնում է սեփական հոգու «բարձր լեռներ», որից վար մա տեսնում է երեք ուղի՝ ոչնչապաշտություն, որն ինքը կործանումն է, դեպի Աստված կամ Անեզրություն և դեպի գերմարդ: Եթե շանթյան վանահայրը, որ գիտակցում էր, թե «մինչև հոս կարելի է մարդը բերել», հույսը դրած մարդու վրա՝ ձգտում է ինքնարարման, Ինտրայի «Նոճաստանի» իմաստունը փորձում է թանձր իրականությունը խեղդել դեպի Անճառն ու Անհունը հավատի պատրանք-անորջներում: Այսինքն՝ քնարական հերոսը մահվան գոյության ցավից «մեռնում» և «հարություն» է առնում՝ փառաբանելու հարության երազանքը: Մահ → կյանք → սեր → ցավ հավերժական պտույտը Ինտրայի «Նոճաստանում» իմաստավորվում է տիեզերական լույսին ձուլվելուն արժանի լինելու և հարության վերադարձով անմահանալու նոր նրբերանգով:

«Նոճաստանում» ծավալվում է թախծաշաղախ երազանք-անրջանքի մի երգ, լույսի փառաբանության երգ. մեծարենցյան լուսառատ, ինտրայական «խաժասփյուռ» գիշերը նոճիների լուսեղեն կարոտն է և մահ քնարական հերոսի հոգու կարոտը, լույսն իբրև հոգու կարոտ: Ողջ տիեզերքը ծփում է տավղի մեղեդիով, անճառ Լույսի դեմ խեղճ աղջամուղջը ծունր է իջել, նյութը՝ դարձել աղորթ («Լուսնագիշեր»): Իջնող երեկոյի շշուկները «գաղափարների անթարշամ կյանքին»՝ մեծ խղճմտանքին հարելու զուգորդումներ են ծնում («Երեկո»): Արշալույսի լույսերի մեջ վերասլաց նոճիներն իրենց գոյությամբ զուգորդում են մեկ այլ միտք. «Ըշմարտության գութը» կամ հավիտենական կյանքի հույսը աներկբայելի են («Արշալույս», «Ծագումը»):

Լուսահայաց նոճիները շարունակում են մնալ ձևերի՝ նյութից դեպի հոգի վարից վեր հավիտենական փոխանցման սիմվոլ: Վարի հաճույքներից, ցավից, մորմոքից, վաղանցիկությունից կյանքի, հավերժականի խորհրդանիշ նոճիներն անմասն են և «դեպի վե՛ր կպակնուն միայն»՝ մխրճվելով ադամամութի մեջ: Այդպես էլ մարդու հոգին պիտի փնտրի խաղաղության ուղին, որը մա ստանում է Քրիստոսի ծննդյամբ: Մարդկային հոգու «թյուր ու մոայլ... ձորերուն խորերեն» իր ծննդյամբ Քրիստոսը բերում է Ստուգության Ուղի, իսկ նոճիներն օրհներգում են. «Օրհնյալ է սերն ու ճանաչումն Օրինաց» («Ծննդյան գիշեր»), օրինաց, որ Քրիստոսն ինքն է՝ որպես փրկիչ օրենք, դուռ, ուղի... Սակայն այս որոնումը՝ հանգումը Քրիստոսին, վերջնական չէ, ներքին երկփեղկված ես-ը շարունակ հակասության մեջ է. երազ-անրջանքը զարթնածին այլևս խաղաղություն չի կարող բերել, կասկածը պառակտում է նրա հոգին: Եթե չկա հոգու անմահություն՝ «հարակյանքն երկնաճեմ», և մահը սոսկ «անէացում է խավար»՝

Թողե՛ք զիս, նոճք, որ տխրագին մեղանչեմ:

(«Ըսեք»)

Ինչպես Սուրբ Գրքում է ասվում, իմացության կամ կենաց ծառի պտուղն ուտելը հանգեցնում է դրախտի կորստյան: Ասել է, թե հարուստ կենսափորձը պատճառ է դառնում

⁵ Շանթ Լ., Երկեր, Ե., 1989, էջ 429:

հոգու դրախտից մարդու վտարման՝ զարթնումի, արթնության, սթափ մտածողության: Սակայն մարդու բնույթն այնպիսին է, որ նա ի զորու չէ սանձելու սեփական մտքի վերսր-լացումը, և, թերևս, մարդու կյանքի իմաստը հենց իմացության աստիճաններով վեր ելնելն է և տիեզերքի անսահմանությունը պեղելը, ողջ անսահմանի կառուցում իր տեղի ու դերի իմաստը հասկանալը: Այսինքն՝ զարթնումը բերում է անհուսություն, դրա համար էլ «տրտում գիտության» հասածը՝ Ինտրան, հետագայում կզարմանա, թե լուսառատ «Ներաշխարհը» երբևէ ինքն է գրել:

Նարեկացիական երկփեղկման տառապանքի ծվատող ցավը ծավալվում է նաև նրա հոգում, և մեղանչման տենչի հեթանոսական ճիչը խեղդվում է «Նոճաստանի» «Ջղջում» բանաստեղծության մեջ, որը հավաքական ես-ի զղջման խոսք է: Նոճիները դառնում են «շիջյալ սերնդոց» քավության, ապաշխարանքի, հույսի խորհրդանիշ, որ կարկառված են դեպի «Օրենքն անանց»՝ դեպի տիեզերական կարգ ու կանոնը, դեպի Քրիստոսը՝ որպես «դուռ»։ «Ես եմ դուռը...» (Հովհ. Ժ 9): Նոճիները նաև նախկին մեղանչումների գիտակցությամբ լեցուն հող դարձող ոսկորների անպատում թշվառությունը Անսահմանության մեջ լուծելու, Աստծուն ապավինելու սիմվոլն են («Ջղջում»):

Պատարագի, քարոզի ժամանակ ավետարանական շատ էական հատված բացատրելիս բոլորի ուշադրությունը կենտրոնացվում է մի բառով՝ *պրոսխումեն*, որ հունարենից թարգմանաբար նշանակում է ուշադրություն: Համանուն սոնետում ամփոփված է «Նոճաստանի» ողջ ասելիքը, նոճիների սիմվոլը հարստանում է մի նոր նրբերանգով: Վերջին օրը՝ մահվան դեմառդեմ, վեհատավիղ օրհներգուները՝ նոճիները, կպատմեն իղձերի, վայելման ունայնությունը: Ունայն է անգամ մեղանչումը: Կհիշեցնեն անհաս բարձունքների, չնվաճված իրերի տոչորոդ կարոտի մասին, սակայն ավերել է պետք անգամ հուշն ու երազը: Ինտրան ճշմարիտ ուղի է տեսնում միայն կամքի, ինքնասանձման հաղթանակով հլության տոնը, որով մարդը կարող է հոգու ամոթից մաքրված ներկայանալ Անմատուցին, Անսահմանին: Որպես պրոսխումեն-ուշադրություն՝ Ինտրան «ցուցադրում է» միակ ճիշտ ուղին. Անէին ձուլվելու միակ պայմանը ներքին մաքրությունն է («Պրոսխումեն»):

Փիլիսոփայական սոնետների այս շարքը, որ «Նոճաստան» է կոչվում, մահ-կյանք-ցավ-հանույք-երազանք-պատրանք տարածքում կյանքի իմաստը որոնող հասուն անհատականության՝ ցավից տառապող և դրանից դեպի պատրանքապաշտություն մղվող հոգու ապրումների գեղարվեստական բյուրեղացումն է: Նոճիներն իբրև սիմվոլ հանդես են գալիս նույն՝ «Ներաշխարհում» ունեցած դերով՝ խորհրդանշելով մարդու ինքնակատարելագործման տենչը և անմահության երազանքը: Սոնետների՝ երեսունչորս բյուրեղներից հյուսված պսակում, իբրև երեսունչորս յուղաներկ կտավների ամբողջություն, նոճիները դառնում են հետին պլանում վեր խոյացող սիմվոլներ, որոնք համադրում են տիեզերական համատարած քայքայումն ու կենսածին գեղեցիկը և խորհրդանշում գեղեցիկի պաշտամունքը:

«Նոճաստանը» XIX դարավերջին և XX դարասկզբին տարածված էսթետիզմի, որպես գրական հոսանք, հստակ հակվածությամբ ժողովածու է, որտեղ պատրանքապաշտությունը բխում է էսթետիզմի այն սկզբունքից, թե գեղեցիկը, վեր լինելով իրականությունից և բացարձակ, կարող է ձևավորել այդ իրականությունը: Թերևս տեղին է մեջբերել էսթե-

տիզմի հայրերից մեկի՝ Օ. Ուայլդի խոսքերը. «... Արվեստի իսկական նպատակը Ստի, այսինքն՝ հիասքանչ խաբկանքի մատուցումն է»⁶:

«Նոճաստանը» «Ներաշխարհի» անմիջական շարունակությունն է՝ գերհասունացած ես-ի նոր աշխարհայացքը, որում մահվան ցավը մեղմվում է տիեզերական լույսին ձուլվելու, հոգու խաղաղության հասնելու, Հավերժի անսահմանության մեջ հարություն առնելու և տևելու երազանքի փորձով: Կյանքի և մահվան հարատև վերադարձի պտույտը «Փոխում» սոնետում ներկայացվել է վաղանցիկի և Անանցի միջև վեր հառնած սիմվոլիկ նոճիների բնանկարով, որը կազմում է ինտրալական մտածողությանը բնորոշ սիլլոգիզմի առաջին եզրը, իսկ երկրորդ եզրը նոճիների ոտքերի տակ փոխած սնուցող հողն է՝ լի մարդկային մարմինների և անուրջների խոնարհ աճյունով: Այդ աճյուններից Տիեզերքի մասնիկը՝ ես-ը, ասես «ակնի՛ն կընե» (ոտքերի թաթերին կանգնած ձգվել)՝ հալվելու նոճիների մեջ և սլանալու եթեր. ահա և կյանքի ու մահվան հավերժական գոյապտույտի գեղարվեստական ձևակերպումը:

Եթե ամփոփելու լինենք Ինտրալի ես-ի հոգեբանական զարգացման ընթացքը «Ներաշխարհից» «Նոճաստան» ընկած ճանապարհին, պետք է նշել, որ ներքին ես-ը անցնում է կյանքի ցավի Գողգոթան, որից հանգում է իրապաշտության, իրականության պաշտամունքի՝ թաթախուն սիրո պատրանքով, սակայն է՛լ ավելի իմաստնանալով՝ զարթնելով, տառապում է կյանքի անցողիկության այրող զգացումից՝ մահվան փաստի գիտակցումից, որից փրկություն է տեսնում նոր պատրանք-երազանքի՝ տիեզերական Անճառին ձուլվելուն արժանի լինելու հույսի, անրջանքի մեջ:

⁶ Уайльд О., Замыслы, М., 1906, стр. 35.